

Spinoza: zijn godsconcept en levensbeschouwing

Lezing gehouden op 19 oktober 2008 in de Openbare Bibliotheek Amsterdam in het kader van de tentoonstelling "Spinoza Amsterdammer", georganiseerd door de Amsterdamse Spinoza Kring i.s.m. de Openbare Bibliotheek Amsterdam.

Dr. Ton de Kok, docent godsdienst op het Fons Vitae lyceum en het St. Ignatius-gymnasium. Oud-Tweede Kamerlid voor het CDA. Gelooft echter alleen in de God van Spinoza.

"Een aarts atheïst; de belangrijkste, schandelijkste en gevaarlijkste. Hij bedreigt met zijn leer de gehele mensheid. Hij bedreigt haar met morele, religieuze en sociale vernietiging. Hij verspreidt weergalozе goddeloosheid. Hij is de grote misleider van het mensdom. De meest schaamteloze van alle stervelingen. Hij is een monster, hij is een duivel, een nietige worm, hij is niet meer dan een dooie hond. Hem wacht de eeuwige verdoemenis. Hij is de stichter van een nieuwe afgodendienst: de verering van het spook van de wiskundige zekerheid. Het spinozisme is een besmettelijke ziekte. Ieder volk waarin het spinozisme opduikt, wordt bedreigd met onmiddellijke vernietiging en gaat met grote stappen zijn ondergang tegemoet. Versla Spinoza en het gevaar is voorbij, want geen enkele vorm van ongelooф heeft ook maar in de verste verte een vergelijkbare intellectuele kracht of samenhang".

Die scheldpartijen op Spinoza vinden we nu natuurlijk prachtig! In onze tijd kon alleen Theo van Gogh zo schelden. Maar in de 17^e eeuw bezondigde ook de intelligentsia zich eraan en niet om profiel te trekken, zoals Van Gogh, maar uit pure woede. De haat en de verontwaardiging van het gelovige volk over de vermeende ketterij en godloochening van Spinoza was gewoon een oprechte emotionele uitbarsting. Het volk, aangevoerd door de kerk, schreeuwde moord en brand. In de 17^e eeuw werden de gebroeders De Wit, als varkens, door christenen nog in stukken gesneden. En de medestanders van Spinoza, die soortgelijke geschriften produceerden als hij, gingen soms voor tien, vijftien jaar de bak in met eenzame opsluiting en daarna, indien nog in leven, jaren verbanning. Spinoza was in de ogen van christenen weer zo'n 'vuile jood' die hun geloof en hoop met de grond gelijk maakte, die ziel en zaligheid afdeed als bijgeloof, die God gelijkstelde met

de natuur en Jezus Christus zag als niet meer dan de zoon van Josef. Spinoza ondergroef van velen alle zekerheden: Wat, riep het volk, geen eeuwig leven? Geen hemel? Geen voorzienigheid? Geen drie-eenheid, onze Verlosser slechts de zoon van Josef! Weg met die man!

Dat was de 17^e eeuw. Een tijdje geleden, zou je zeggen. Maar wat nu zo hemel-tergend is, is dat een Spinoza het vandaag de dag, in de huidige islamitische wereld nog steeds niet zou overleven. En dan moet ik er, voor het evenwicht, beschaamd aan toevoegen dat deze filosoof, in ons verlichte land, tot slechts een paar decennia geleden op de christelijke universiteiten van Amsterdam en Nijmegen, met voorbedachte rade niet onderwezen werd en dat hij in het jaar 2007 – vermoedelijk door christenen – uit het lesmateriaal werd geweerd voor het centraal examen filosofie voor de VWO-jongeren. Ongelofelijk, maar waar. Welk Europees land zou zijn VWO-ers zijn grootste filosoof onthouden? Dat gebeurt alleen in ons land. Maar dit terzijde...

Maar wat heeft Spinoza dan ge- of misdaan? Formeler gezegd: hoe zag hij het leven, de toekomst, de werkelijkheid om ons heen? Maar eerst een korte scheer- vlucht over zijn levensloop.

Levensloop

"...Amsterdam dat de vruchten van de vrijheid plukt. In deze over de hele wereld populaire, bloeiende, voortreffelijke stad, leven mensen van alle volkeren en gezindten eendrachtig samen..."

Dat schrijft Baruch Spinoza over zijn geboortestad waar hij in 1632 geboren werd. Wij eigenen hem ons toe als een 'Hollandse' filosoof, maar zijn ouders waren vluchtelingen uit Portugal. Zijn vader was dus een allochtoon die hier religieus asiel had aangevraagd en gekregen. Na de verdrijving van de moslims uit Spanje in 1249 was de 'liefde' van de christenen voor de joden weer zo opge- laaid, dat zij tegen het einde van de vijftiende eeuw het bevel kregen zich te laten dopen tot christen of uit Portugal te vertrekken. Wie noch het één noch het andere deed werd "voor Gods aangezicht vernietigd", en in vernietiging waren de katholieken toentertijd ervaringsdeskundigen.

In het gastvrije Amsterdam bouwden de Portugese joden in 1598 de eerste synagoge en droegen bij aan de ontwikkeling van de stad. Baruch werd in 1632 bij het huidige Waterlooplein geboren en deed als jong kind uit een gelovig gezin wat van hem verwacht werd. Hij bezocht de synagoge en bad zoals de anderen. Maar niet voor lang. Een niet onbelangrijk detail uit zijn tienertijd was dat hij uitblonk in wiskunde. Hij stak met kop en schouders boven iedereen uit en al heel jong ontwikkelde zich bij hem het idee dat wiskunde wel eens het enige instrument zou kunnen zijn om in deze ellendige wereld de weg naar waarheid en geluk te vinden. Vanuit dat ontluikende verlangen naar waarheid stelde hij tijdens zijn bijbelstudies zijn leermeesters de meest kritische vragen. Bevredigende antwoorden kreeg hij niet. Al heel jong beseftte hij dat wat in de bijbel stond niet allemaal waar kon zijn, maar in feite niet meer dan beeldspraak was. De grote twijfel had definitief toegeslagen.

In 1656 was het zover: hij was te kritisch, had te veel verkeerde vrienden en te veel afwijkende ideeën. De joodse gemeente in Amsterdam daagde hem wegens Ketterij voor de joodse Raad der Ouderlingen. Spinoza zou onder andere hebben gezegd, maar daarover zijn verschillende versies, dat God een lichaam had dat gelijk was aan alles in het universum, dat engelen niet bestonden, dat er geen onsterfelijkheid was, dat de joodse wetten willekeurig waren en bepaalde dogma's ronduit bespottelijk. Dat kon niet. De banvloek volgde en hij werd uit de joodse gemeenschap gestoten. Ik citeer een stukje van die banvloek:

Vanwege zijn afschuwelijke ketterijen en de ijselijke werken die hij wrocht werd hij vervloekt en verbannen uit het volk van Israël met de woorden: "*Hij zij verwenscht (vervloekt) bij dag en bij nacht, hij zij verwenscht in zijn liggen en verwenscht in zijn opstaan, hij zij verwenscht in zijn uitgaan en hij zij verwenscht in zijn ingaan. Nimmer moge de Heer hem vergeven en moge voortaan de woede des Heeren en zijn ijver op deze mens branden en hem opleggen alle vloeken geschreven in het boek dezer wet. En de heer zal zijn naam verdelgen van onder den hemel en de Heer zal hem uitstoten ten verderve uit alle stammen Israëls met alle verwensingen van het firmament. Waarschuwende dat hem niemand mondeling mag spreken, niemand bij geschrifte, niemand hem enige gunst verlene, niemand onder een dak met hem verblijve, niemand op vier ellen afstand*

van hem vertoeven, niemand enig papier lezen door hem gemaakt of geschreven".

Hij werd uit de synagoge, uit de joodse gemeenschap, en door zijn vader uit huis gegooid. Zijn zuster probeerde hem nog een kleine erfenis afhandig te maken en vele van zijn vroegere vrienden gingen hem mijden. Kort daarna werd Spinoza door een fundamentalist aangevallen met een mes – er is dus niets nieuws onder de zon! – en raakte in zijn hals slechts gewond omdat hij zich nog net op tijd kon wegdraaien. Hij verliet Amsterdam en betrok een rustig zolderkamertje langs de weg naar Ouderkerk. *Des avonds*, staat er dan poëtisch, kwam hij vaak bij de hospes naar beneden *om een pijpje te roken en in de keuken aan de keuvel mee te doen*. Hij gaf les, sleep lenzen en schreef. Vijf jaar later verhuisde zijn hospes naar Rijnsburg en hij verhuisde mee. Hij bracht zijn dagen daar door "in vrede, rust en geluk". Hij stierf op 44 jarige leeftijd in Den Haag aan tuberculose.

Voor christenen en joden was Spinoza het werktuig van de duivel. Hij had met chirurgische precisie de joodse en christelijke Heilige Geschriften grondig gefileerd. Zijn scalpet: de rede. Zijn operatie-assistent: de wis- en natuurkunde. Op de operatietafel: de bijbel.

Hoewel Spinoza een uiterst rustig mens was, moet hij tijdens zijn bijbelstudies regelmatig uit zijn stoel zijn opsprongen. Zijn geloofskritiek was, voor die tijd, dan ook adembenemend. Ik geef een paar van zijn standpunten. De heilige Schrift is geschreven om de gewone man houvast te geven. Niks Gods Woord. Er is geen almachtige God die naar geloven in deze wereld ingrijpt. De godheid van Jezus is een menselijk verzinsel. Wonderen zijn onzin, want niets gaat tegen de natuurwetten in. Beloning, straf en het hiernamaals zijn nuttige vondsten om de mens gehoorzaamheid af te dwingen. Bidden heeft nooit meer dan illusies opgeleverd en de erfzonde is een idioterie: Eva met haar appel zou het hele universum in zonden hebben gedompeld? Kom op! En Christus is natuurlijk niet uit zijn graf opgestaan. Van Zijn terugkeer aan het einde der tijden kan derhalve ook geen sprake zijn¹. En ten slotte had Spinoza met kerkelijk gezag niets op, tenzij

¹ Volgens Spinoza was de wederopstanding van Christus te begrijpen als een allegorie [Resurrectio Christi allegorice est intelligenda]. Thomas More had Spinoza daarop uitgemaakt voor 'de meest schaamteloze van alle stervelingen'.

het de gelovige kon bewegen tot gehoorzaamheid en naastenliefde ten behoeve van een rechtvaardige en veilige samenleving.

Net schreef ik: maar wat heeft Spinoza dan misdaan of gedaan? Naar de mening van de geletterde gelovigen in die tijd had Spinoza dus veel '*misd*aan', was hij niet meer of minder dan een religie-crimineel. Maar wat hij in werkelijkheid **ge**daan heeft, maakt hem tot een wereldgenie, tot een denker wiens werk vandaag de dag nog zeer actueel is en zelfs door de laatste stand van de wetenschap op de belangrijkste punten niet is weerlegd. Sterker nog, door de wetenschappelijke ontwikkelingen wordt hij steeds meer in het gelijk gesteld. *Last but not least*, hij bood de rationele mens een prachtig, troost biedend Godsconcept. Zijn hoofdwerk, *Ethica*, staat of valt met het begrip God. God is zijn ultieme uitgangspunt. Zonder God was het leven voor hem ondenkbaar.

Maar voordat ik zijn godsconcept ga toelichten, weer even een waarschuwing. Ik kan het niet vaak genoeg zeggen, zelfs tegen mezelf als ik in de *Ethica* lees: denk bij het woord God in hemelsnaam niet meer aan de God van de monotheïsten. Laat los die 'goddelijke persoonlijkheid', die oh zo makkelijke en begrijpelijke, menselijke zelfprojectie, de-man-met-de-baard-illusie uit onze kindertijd. Telkens weer, merk je, zelfs onder hoog opgeleide atheïsten, dat het woord 'God' bij velen dat verwarring stichtende personalistische beeld oproept. 20.000 Jaar geleden lag dat beeld voor de hand. Maar sinds Xenophanus en een hele rij andere filosofen moeten we daar zo langzamerhand van los zijn. Spinoza heeft daaraan een grote bijdrage geleverd. Helaas, zijn denken heeft nog niet voldoende effect gehad. Gelovigen wilden zijn werken niet bestuderen en zetten hem weg als een 'dooie hond'. Hele volkstammen van de Veluwe via Mekka en Medina tot en met de Biblebelt in Amerika en het Witte Huis, geloven nog steeds in die al-machtige, al-wetende, al-goede God die naar believen ingrijpt in deze wereld, die een boekhouding bijhoudt over onze goede en slechte daden, die straks, aan 'het einde der tijden' Zijn Zoon naar de aarde zal terugsturen om ons, zondaars, te selecteren en te schiften: jij hemel, jij hel...

Maar goed, wat is nu Spinoza's godsconcept? Ik doe maar direct een greep naar het ultieme: het heelal. Bij het licht van de maan krijg je misschien romantische gevoelens, maar als je, zoals ik, bij min 30, boven de poolcirkel de sterrenhemel hebt aanschouwd, dan voel je dat er op zo'n moment in je ziel geen plaats is

voor romantiek, dan schrompel je ineem tot vrijwel nul en onderga je een bijna mystieke uittreding, dan ga je op in dat oneindige schitterende gewelf dat zich boven je hoofd uitstrekt. De meesten van ons zijn met dat gevoel gauw klaar en draaien zich dan snel weer terug naar de eigen werkelijkheid. Maar filosofen plegen onder zo'n sterrenhemel een wat ruimere denktijd te nemen. Spinoza zou daar een pijp bij opgestoken kunnen hebben. In ieder geval heeft hij zijn gedachten op een goed moment diep het heelal in laten gaan op zoek naar de grond van de werkelijkheid waarin hij leefde. Hij wilde die grond, die eerste oorzaak, die bron leren kennen. Hij wilde de waarheid, maar waarheid met een HOOFDLETTER. Waarom? Wel, omdat hij zag en ervaarde dat de mens heel ongelukkig was en dat ook bleef als hij slechts op jacht ging naar rijkdom, eer, en allerlei vormen van lust en pret. Hij dacht: er moet een weg zijn om daar bovenuit te komen om een rustig, stabiel leven te kunnen lijden, los van angsten, jaloezie, naijver en alle andere negatieve emoties. Waarheid en het vinden van die waarheid, dat was zijn levensdoel geworden.

Het eerste, uiterste en ultieme oriëntatiepunt voor zijn zoektocht was voor hem in zijn tijd natuurlijk God. God zette hij bovenaan zijn gedachteplaatjes. Maar wat betekende, wat was bij hem het woord 'God'? Spinoza's *bèta*-verstand deed hem makkelijk inzien dat de werkelijkheid een vaste structuur had. Immers, de werkelijkheid om hem heen draaide en groeide, veranderde, kwam op en ging onder, verscheen en verdween en wel met een ongelooflijke regelmaat en maatvoering. Zijn volgende gedachtestap was dat het niet anders kon of die verandingsprocessen, zonder toeval of willekeur, moesten worden aangestuurd door een uiterst consequent systeem. Hij begreep dat dat systeem volgens vaste wetten werkte en stelde vast dat, als uitvloeisel daarvan, ieder mens, dier of ding voortdurend streeft - op heel veel manieren, maar onverbiddelijk - naar de voortzetting van zijn bestaan. Aan die 'drang tot voortzetting van het bestaan' was alles en iedereen, ouders, kinderen, vrienden, omgeving, dieren, dingen, gedachten en ideeën ondergeschikt.

Het bestaan van consequente, onwrikbare natuurwetten was natuurlijk al heel lang aan filosofen duidelijk. Maar vergeet niet, dat desondanks die zogenaamde natuurwetten voor gelovigen slechts een instrument van God waren. Daarmee kon Hij naar believen 'rommelen'. Hij verschaftte Jezus de 'kracht' over het water

te lopen, deed doden uit hun graf verrijzen, liet Jezus blinden en melaatsen genezen. En ook in Lourdes heeft God, volgens het Vaticaan, al een aantal malen de natuurwetten even buiten werking gesteld. Maar voor Spinoza waren de natuurwetten de onwrikbare grond waar hij zijn hele filosofie op baseerde. De natuur had in zijn ogen de allerhoogste waardigheid en viel daarmee samen met God.

Nu kun je je afvragen waarom Spinoza nog dat woord 'God' nodig had, want hij zegt in feite: God is de natuur. Er is wel eens gesuggereerd dat hij dat woord heeft gebruikt om niet helemaal als atheïst te worden afgeschreven. In die tijd was een atheïst zijn leven niet zeker. Maar ik meen dat hij dat woord 'God' wel degelijk nodig had. God is dan wel gelijk aan de natuur, maar God is bij hem niet *in* alles, maar *alles is in* God. Alles leeft en beweegt in God, schrijft hij ergens. Wat is het verschil? Nu, als alles *in* God is, dan is God de 'doos' waarin alles zit. Die 'doos' is dan de oneindige, eeuwige 'grens' van alles en dat is God. Je kan ook zeggen, en dan vervang ik het woord God door natuur: alles *is in* de natuur. Maar de natuur is God. Uiteindelijk is het begrip God toch alles overstijgend.

Nu, hoe schiep God of de natuur dan die werkelijkheid? Spinoza ziet voor de geschapen werkelijkheid geen schepper van buitenaf zoals de monotheïsten, maar de scheppingskracht zit in de natuur, in God. En die kracht is eeuwig en oneindig. En je ziet haar ook dagelijks om je heen. Neem nou die eenvoudige klimop die ik als klein plantje heb geplant. Vorige jaar werd door diezelfde klimop, die flink was uitgegroeid, mijn halve schuurdak opgetild. Alles wat we zijn en alles wat we om ons heen zien, maar ook dat wat we denken met onze hersens, zijn uitingsvormen van die natuurkracht, zijn dus uitingsvormen van God. Al die vormen, de dingen en gedachten, komen en gaan als ze de strijd om het 'voortbestaan' hebben gestreden. Wij allen verwisselen na onze dood ook weer van gedaante, maar niets in de natuur gaat verloren. Al dat komen en gaan is een lange reeks van oorzaken en gevolgen die strikt aan de hand loopt van de natuurwetten. We zijn dus onderdeel van oorzaak en gevolg, delen van een groter geheel, van de oneindige en eeuwige wetmatige werkelijkheid. We zijn geen toeval, maar een noodzakelijkheid omdat God, de natuur er nu eenmaal *is*. Op die manier zijn we, weliswaar onpersoonlijk, **toch** onsterfelijk. De natuur/God is eeuwig en zijn altijd voortstuwende kracht is eeuwig. Nu kan je natuurlijk weer vragen

waar dan die scheppingskracht vandaan komt of die natuurwetten? Antwoord: uit de natuur, uit God. Eén van de oneindig aantal eigenschappen van God of de natuur **is** die kracht. God/natuur is de oorzaak van alles, maar wat is de oorzaak van God van de natuur? God, bedacht Spinoza, is de oorzaak van zichzelf. Maar hierbij staat ons verstand even stil. Ook het verstand van Spinoza zal dat twijfelmoment gehad hebben, maar een andere uitweg is er niet. God is de oorzaak van zichzelf en is eeuwig en oneindig. Maar eigenlijk kan je zeggen: God had die oorzaak van zichzelf helemaal niet nodig. Iets wat eeuwig is heeft geen oorzaak. God, de natuur is niet veroorzaakt, Zij was er altijd. Spinoza zou de *Big bang* dan ook direct hebben gezien als één van een oneindig aantal oerknallen. Daarin zou hij actueel zijn, want natuurkundigen en astronomen van vandaag neigen steeds meer naar de opvatting dat er in de werkelijkheid sprake moet zijn van een oneindig aantal heelallen die uit 'oer'-knallen voortkomen, uitdijen en weer inkrimpen. Hoe dan ook, als je op dit moment je schouders ophaalt en met deze gedachtegang niet verder komt, pak dan de Bijbel uit de kast, sla Hem open bij Exodus 3:14 en stel je tevreden met de uitspraak van God aan Mozes: "De Heere zei: ik ben wie ik ben". Vertaald naar de gedachten van Spinoza: "de Natuur zei: ik ben wat ik ben.

De consequenties van dit Godsconcept zijn ingrijpend. Geen wonder dat de gelovigen in de 17^e eeuw door het lint gingen. Als alles onverbiddelijk verloopt via het proces van 'oorzaak en gevolg', dan zit iedere mens daarop vastgespijkerd, is eenieder tot in al zijn willen en doen onwrikbaar gedetermineerd. Een vrije wil bestaat dan niet, is niet meer dan illusie. Je kan in die gedachtegang dan ook niet zondigen, kwaad of goed doen. Mijn 'willen en wensen' op een bepaald moment komt niet zomaar uit mijzelf opzetten, maar hebben een uitwendige oorzaak. Dat willen en wensen, staat in dienst van mijn drang tot voortzetting van mijn bestaan.

Ik heb dit probleem van de vrije wil aan vorige 5-VWO klassen voorgelegd en kreeg een storm van protest. De meeste meiden, bijvoorbeeld, menen dat zij 's morgens op basis van een vrije wil een eigen keuze maken als ze voor hun klerenkast staan. Het is natuurlijk niet moeilijk hen te doen inzien dat wat ze die dag aantrekken (on)bewust wordt veroorzaakt door de indruk die zij willen maken op de jongens in de klas, of op hun vriendinnen. Heeft dat iets te maken met

hun spinozistische onverbiddelijke drang tot voortbestaan? Jazeker. Voor hen, vele meiden, is het van belang dat ze aantrekkelijk zijn, geaccepteerd worden. Dat draagt bij aan het zelfvertrouwen, aan de eigenwaarde, aan hun goede gevoel, dus aan hun welbevinden, aan hun gezondheid en dus aan hun voortbestaan. Ook degene die de supermarkt in gaat is niet vrij in zijn/haar keuzes. Een machtig aantal oorzaken van buiten beslissen mijn keuze als ik voor de schappen sta: prijs, kleur, smaak, samenstelling, keuze van de partner of de gasten die je hebt uitgenodigd om te komen eten. Dus ook het begrip vrijheid ligt bij Spinoza anders. Als je dat begrip plaatst binnen die onverbiddelijke keten van oorzaak en gevolg, dan is er in het geheel geen vrijheid. Jammer!? Niettemin moeten we het *gevoel* van vrijheid koesteren, maar het is een illusie.

Toch heeft Spinoza een vrijheidsconcept. Voor hem is de mens 'vrij en vrijer' naar de mate waarin hij in staat is te begrijpen wat de oorzaken zijn van bepaalde gevolgen. Met andere woorden: als je goed weet en beseft waarom er een tsunami ontstaat, je een rottige ziekte krijgt, waarom je zoon sneuvelt en jij straks ook dood gaat, dan zal jouw acceptatievermogen voor verdriet en lijden toenemen en wordt het leven gemakkelijker. De vraag: waarom moet mij dat overkomen, zal je niet meer stellen. Wat er gebeurt, ligt binnen de natuurwetten, is het gevolg van een onverbiddelijke oorzaak en die weer van een daaraan voorafgaande onwrikbare oorzaak en zo voort. Want als je alles begrijpt wat er is of zich voordoet in de werkelijkheid waarin wij leven, dan weet je het 'waarom' van alles en ben je vrij van onwetendheid die tot lijden leidt. Begrijpen en accepteren betekent VRIJHEID. Je raakt bevrijd van angsten, onzekerheid, valse verwachtingen en hoop. Je ontvangt daar troost voor in de plaats als je de natuur, dus God, in haar werking begrijpt.

Ook de begrippen goed en kwaad komen door de onverbiddelijke causaliteit bij Spinoza dus anders te liggen. Het denken in goed en kwaad zijn menselijke eigenschappen. De natuur bevat geen goed en ook geen kwaad. Een tsunami is geen kwaad - natuurlijk wel voor een eilandbewoner persoonlijk - maar een natuurlijk gevolg van een natuurlijke oorzaak. Dat wij het een kwaad noemen, doen we omdat zo'n tsunami ons bedreigt in het streven ons bestaan zo lang mogelijk voort te zetten. Spinoza zegt ons: hou nou op met die manier van denken, dat is weer op jezelf gericht. Je noemt goed wat jou voordeel zou kunnen brengen,

waar je kortstondig gelukkig van wordt en kwaad waar je ongelukkig van wordt. Maar als je met de rede denkt in termen van heelal en daarbinnen over oorzaak en gevolg, is een tsunami of een atoombom geen 'kwaad', maar het gevolg van de tektonische verschuivingen in de aardkorst of een uitvinding die een grote mogendheid een instrument biedt waarmee zij, door het afschrikken van vijandelijke mogendheden, het bestaan zo lang mogelijk kan rekken. En die kinderverkrachter dan? Geen kwaad? Vanuit ons persoonlijk gezien, is die man ongelofelijk slecht. Maar besef dan dat hij zijn misdaden pleegt vanuit een serie natuurlijke oorzaken. Als we die oorzaken kennen en begrijpen, worden we milder, verliezen we mogelijk onze haatgevoelens. We zullen zijn daden niet meer 'kwaad' noemen als we ze plaatsen binnen de orde en de wetten van de universele natuur. Dat wil dan niet zeggen dat zo iemand maar zijn gang kan gaan omdat we hem begrijpen als we de oorzaken van zijn daden kennen, nee, hij blijft verantwoordelijk voor zijn daden, we moeten andere mensen tegen hem beschermen, dus we sluiten hem op. Berouw over je daden is bij Spinoza dan ook niet relevant als je begrijpt wat de oorzaak van je daden is. Je bent een oorzakelijk product van je natuur, je genen en honderd andere oorzaken. Maar nogmaals: **je blijft verantwoordelijk voor je daden!**

Spinoza geeft troost, maar geen hoop. Van een eeuwig leven was bij hem geen sprake, althans niet in de vorm van het voortbestaan van de ziel met aan onze persoonlijkheid gerelateerde herinnering. In zijn werk gaat het om het bereiken van **menselijk geluk** door het verstandelijk besef dat je een deel van de natuur bent en je je voortbestaan alleen kan verlengen als je – **uit eigen belang** – medemenselijkheid, verantwoordelijkheidsgevoel en rechtvaardigheid betoont. Dat lijkt op het christelijke concept 'naastenliefde'. Alleen, Spinoza cijfert zichzelf niet weg ten behoeve van een ander, zoals sommige christenen menen te moeten doen, maar hij optimaliseert zijn eigen belang ten behoeve van zichzelf én ook de naaste. Spinoza heeft ergens gezegd: voor de rationele mens is niets nuttiger dan de rationele mens. Hij schreef: "de vrije mens, bewogen door de rede, streeft ernaar anderen te helpen en door vriendschap aan zich te binden". De christelijke naastenliefde is niets anders dan een rationele bijdrage aan de verbetering en voortzetting van het eigen bestaan.

Voor mij is Spinoza de filosoof die zijn lezers het mooiste rationele godsbeeld schenkt dat in de geschiedenis van het theologisch-filosofisch denken is uitgedacht. Spinoza was dus volstrekt geen atheïst, want over God nadenken of in God mediteren is heel goed mogelijk, maar dan spreek ik over een God als zijnde een absolute, oneindige, eeuwige, natuurlijke substantie, als de bron van alles.

Spinoza bleef tegenover religies en (bij)geloof begrijpend en welwillend. Hij zag religie als een natuurlijk product van de menselijke soort, sociaal onvermijdelijk en nuttig. Hij zag hoe levensblij vele gelovigen konden zijn. De gelukzaligheid die zij met de bijbel in de hand konden uitstralen, was ook voor de rationele mens bereikbaar, maar dan op basis van de rede en door het begrijpen van zijn plaats in de natuur.

© Ton de Kok, 19 oktober 2008